

TIJDSCHRIFT VOOR FILOSOFIE

Paul VAN TONGEREN, NIETZSCHES VRAGEN

**MAURICE MERLEAU-PONTY 1908-2008
FILOSOFIE ALS HERDENKING**

Ted TOADVINE, THE RECONVERSION OF SILENCE AND SPEECH

Judith WAMBACQ, HET DIFFERENTIËLE GEHALTE VAN MERLEAU-PONTY'S ONTOLOGIE

Étienne BIMBENET, LE PHILOSOPHE ET LES NEURONES MIROIRS

Luigi CORRIAS, HET CHIASME VAN DE RECHTSMACHT

**Silvia STOLLER, KONSTRUKTIONEN VON GESCHLECHT. WIEDERHOLUNG UND
WIEDERAUFNAHME BEI BUTLER UND MERLEAU-PONTY**

DRIEMAANDELIJKS — 70STE JAARGANG, NR. 3 — DERDE KWARTAAL, 2008

HOGER INSTITUUT VOOR WIJSBEGEERTE, LEUVEN

ländischen Denker nach einem Erasmus von Rotterdam, Hugo Grotius, Spinoza, Christiaan Huygens, Daniel Bernoulli, der für das einzigartige Phänomen einer einheitlichen europäischen Geistesgeschichte gerade durch seine Spiegelungen und Widerspiegelungen das 18. Jahrhundert repräsentieren — und unserer Zeit so lebendig vermittelt werden könnte.

Klaus HAMMACHER, em. Prof. für Philosophie an der Rheinisch-Westfälischen Technischen Hochschule Aachen

Hans ADLER (Hrsg.), *Nützt es dem Volke, betrogen zu werden? Est-il utile au peuple d'être trompé?* Die Preisfrage der Preußischen Akademie für 1780 (Forschungen und Materialien zur Universitätsgeschichte. Abt. I: Quellen zur Universitätsgeschichte, Bd. 2.1/2). Stuttgart (Bad Cannstatt), Frommann-Holzboog, 2007, 25 x 17, Teilband 1: LXX-578 p., Teilband 2: X- p. 579-1178, € 182,- (Cl.).

Est-it utile au peuple d'être trompé? (Is het nuttig voor een volk bedrogen/misleid te worden?) was de prijsvraag die de Berlijnse Academie voor 1780 uitschreef. Dat men mag liegen ten gunste van de gemeenschap wordt al door Odysseus in Sophocles' *Philoctetes* gezegd. Ook Plato heeft de leugen ten faveure van staat en samenleving goedgekeurd, zei het binnen grenzen. In onze tijd is Leo Strauss voor dergelijke ideeën opgekomen. Met veel, vooral droevig succes: Paul Wolfowitz, de architect van Bush's Irak-politiek, is een leerling van Strauss, zoals trouwens vele anderen in de Bush Administration. De Berlijnse prijsvraag heeft dus ook vandaag de dag nauwelijks aan actualiteit ingeboet, zij het onder geheel andere condities dan ruim 200 jaar geleden.

De prijsvraag komt lijnrecht uit de koker van de Pruisische koning Frederik II, wat de toch al brisante vraag een extra pikante dimensie gaf. In ieder geval stuitte zij aanvankelijk op sterke tegenwerking binnen de Academie en veroorzaakte zij, eenmaal uitgeschreven, een regelrechte shock onder het geleerde publiek (want het eigenlijke volk was destijds te zeer met heel andere dingen bezig om überhaupt kennis te nemen van de prijsvragen van de Academie). Hoewel de meeste verhandelingen van deze prijsvraag pas met deze uitgave toegankelijk zijn geworden, wordt 1780 vaak als een keerpunt in de geschiedenis van de verlichting aangemerkt. Met betrekking tot de prijsvraag kunnen we ons in dat verband afvragen of het hier verlichting of verlichtingskritiek betreft? Hoe dan ook, de verlichting krijgt in het verlengde van de Berlijnse vraag een nieuwe richting. De focus verschuift namelijk naar de *praktische* betekenis van de verlichting (de aardbeving in Lissabon had het failliet van de theoretische verlichting ingeluid). Bezien in dat praktische licht is de vraag eigenlijk: hoe de vooroordelen van een volk het best bestreden kunnen worden, teneinde de verlichting in brede kring voet te laten vatten. Praktische vooroordelen laten zich namelijk slecht met de rede bestrijden. Zulke vooroordelen raken immers niet de geestelijke beperkingen van een volk maar betreffen zijn ingewortelde opvattingen.

Die soort opvattingen zijn religieus bepaald of door mythische voorstellingen ingegeven. Religie kan dus als misleiding of bedrog van het volk worden begrepen (Marx' opium-these is al oud!). Als grootste bedrieger werd in het toenmalige Pruisen natuurlijk de katholieke kerk gezien. Omdat dus vele vooroordelen van een volk op religieus 'bedrog' berusten dat zich niet of nauwelijks argumentatief of met de rede laat bestrijden, is de vraag of men het met ander bedrog kan en mag bestrijden. Hiermee krijgt de verlichting inderdaad een geheel nieuwe dimensie. Niet de rede, maar de ingebakken volksopvattingen beslissen over het succes van de verlichting. Deze pointe komt in de antwoorden op de prijsvraag nog niet echt uit de verf, maar speelt bij een aantal verhandelingen wel mee op de achtergrond. Het is vooral K.L. Reinhold geweest die de algemene gaardheid van een volk tot basis heeft gemaakt voor de mate waarin het ontvankelijk is voor de ideeën van de verlichting. Hegel zou later precies deze gedachte op een nog fundamentele wijze uitwerken.

Nu was de filosofenkoning Frederik II diep overtuigd van de geestelijke bekrompenheid van zijn onderdanen. Adler laat zien dat de prijsvraag haar oorsprong inderdaad in de religie of de religieuze mythen heeft, die volgens Frederik de macht hebben het volk te misleiden. Met deze misleidingen zal de politiek rekening moeten houden, vaak ten nadele van haar eigen effectiviteit. De koning was zich er ten diepste van bewust dat het politiek buitengewoon onverstandig is, religieuze of religieus getinte volksopvattingen openlijk te bestrijden. Dat bewees hem de reformatie met haar bloedvergieten en de daarmee verbonden sociale, culturele en economische neergang van grote delen van Europa. Wanneer de politiek met zulke volksopvattingen rekening wil houden, moet zij haar toevlucht tot dezelfde middelen nemen, dat wil zeggen, een volk dat sterke *religieuze meningen* heeft, misleiden. Uit welbegrepen volksbelang zit er niets anders op. De verlichte koning heeft de Europese elite uitgedaagd hierop te reflecteren. Hij had durf en was misschien niet zijn eigen tijd maar wel de onze ver vooruit. In ieder geval was Frederik in de uitkomsten van de prijsvraag niet erg geïnteresseerd.

De parallel met Leo Strauss is opmerkelijk. Het door hem verdedigde radicale nationalisme kan heel goed worden opgevat als een postpositie van Frederiks grondgedachte achter de prijsvraag. Hiermee worden namelijk van overheidswege religieus aandoende mythen of meningen onder het volk verspreid om het van meet af aan gewillig te maken voor de staatspolitiek. Elke vorm van nationalisme is een vorm van volksbedrog. Ofwel een vorm van staatsgestuurde mythologie. Vaak gaat dit dan onder de noemer van 'gezond volksgevoelen'. Vraag is natuurlijk wat hier gezond is, de mythe of de rede? Dat de moderne rechtsstaat bepaalde vormen van nationalisme ondersteunt, lijkt historisch in direct verband te staan met de *praktische verlichting*. De moderne westerse samenlevingen staan nog midden in deze verlichting, en dat zonder het te weten. Eens te meer een reden om zich te gaan verdiepen in haar historische oorsprong. Het water is hier nog niet diep en heeft een bepaalde zuiverheid die het latere en hedendaagse debat veel minder kent, vertroebeld door titanen zoals Kant, Hegel of Nietzsche.

Deze twee boekdelen geven voor het eerst alle inzendingen weer die in 1780 op de prijsvraag zijn binnengekomen. Geen van de inzenders behoort tot de grootheden die wij vandaag nog kennen. Toch gaat het hier om documenten van de verlichting die van de grootste historische importantie zijn. Juist omdat de meeste inzenders niet tot het establishment behoren, is het een uiterst adequate dwarsdoorsnede van de verlichte standpunten van die tijd. Deze documenten geven ons een inzicht in een debat dat door Adorno en Horkheimer volledig is misduid. Juist de praktische vraagstelling van de prijsvraag treft de zenuw van de voornaamste ideeën van de verlichting. Vele deelnemers aan de prijsvraag zijn juist hiervan ten diepste doordrongen; d'Alembert, als een van Frederiks belangrijke inspiratoren voor de vraag, nog wel het meest: hij vraagt zich af waar de beste *advocatus diaboli* te vinden is om de verlichting vooruit te helpen.

Een zeer leeswaardige inleiding van de uitgever ontsluit de prijsvraag wat betreft haar historische achtergrond. Van de doorwerking en receptiegeschiedenis worden vooral de vooroordelen ontkracht die zich hebben gevormd op basis van onwetendheid over de prijsvraag. Enkel de twee bekroonde verhandelingen werden immers door de Academie gepubliceerd; de meeste van de andere 42 inzendingen (waarvan er tien niet zijn beoordeeld) zijn in het archief beland en in het verleden nauwelijks bestudeerd. De tekst van de bekroonde verhandeling van Rudolf Zacharias Becker is ook afgedrukt volgens de door hem zelf verzorgde Duitse editie. De weergave van de teksten volgt de bewaarde manuscripten. De Franstalige verhandelingen zijn niet vertaald. Ook ontbreekt een commentaar, wat gezien de diversiteit van de bijdragen een behoorlijke sisyfuarbeid zou zijn geweest. Alle manuscripten worden beschreven en een uitvoerig namen- en zaakregister besluit deze zeer verzorgde uitgave.

Ernst-Otto ONNASCH

Karl Leonhard REINHOLD, *Korrespondenz 1788-1790*. Herausgegeben von Faustino FABBIANELLI, Eberhard HELLER, Kurt HILLER, Reinhard LAUTH (†), Ives RADRIZZANI und Wolfgang H. SCHRÄDER unter Mitwirkung von Christian KAUFERSTEIN und Petra LOHMANN (Karl Leonhard Reinhold Korrespondenzausgabe der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Band 2). Stuttgart (Bad Canstatt), Frommann-Holzboog / Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2007, 25,5 x 17,5, XXI-372 p., € 325,-.

Het heeft bijna een kwart eeuw geduurd, maar nu is het dan toch eindelijk zover dat het tweede deel van de correspondentie van Reinhold is gedrukt. Het heeft er alle schijn van dat daarmee ook weer schot is gekomen in de uitgave van Reinholds correspondentie, want een derde deel is inmiddels aangekondigd en een vierde in voorbereiding. Grote dank aan Faustino Fabbianelli wiens onvermoeibare inzet deze belangrijke uitgave weer uit het slop heeft getrokken!